

Грета ГЕНЧЕВА

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, България

КАК ВЛИЯЕ ПРОМЯНАТА НА РОДА ВЪРХУ ЗНАЧЕНИЕТО НА НЯКОИ СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ИМЕНА В ИТАЛИАНСКИЯ ЕЗИК

Greta GENCHEVA

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

HOW THE CHANGE OF GENDER INFLUENCES THE MEANING OF SOME NOUNS IN THE ITALIAN LANGUAGE

Статията разглежда специфичното явление „фалшива промяна на рода“, характерно за определена група съществителни имена в италианския език, означаващи предмети, действия или абстрактни понятия. Прави се анализ на влиянието на формалния критерий върху значението на имената, които се категоризират по етимологичен, морфологичен и семантичен признак.

The article examines the specific phenomenon “false change of gender,” characteristic of a certain group of nouns in the Italian language, denoting objects, actions, or abstract concepts. An analysis is carried out of the influence of the formal criteria on the meaning of the names, which are categorized according to etymological, morphological, and semantic features.

Ключови думи: съществително име; род; морфология; семантика; етимология.

Keywords: noun; gender; morphology; semantics; etymology.

Според традиционното граматическо определение терминът род (ит. *genere*), произлизащ от латинското *gēnīs* ‘клас, тип, вид’, е част от наименованието граматически род, което обозначава именна категория от формален и класификационен тип. Родът е вътрешно присъща категория на съществителните имена. Родът съществува в голяма част от езиците – френски, български, руски, немски, италиански и други. В италианския език има два рода – мъжки и женски.

В някои езици, например в латински и в славянските езици, има три рода: мъжки, женски и среден, а други са лишени от род като английския или турския. Характерно за рода е, че той е непроменлива категория, като

това се отнася само за рода на съществителните имена. Родът има свойството да класифицира съществителните имена, т.е. той определя системата за класификация, според която например в италианския език думата *libro* ‘книга’ е от мъжки род, а думата *sedia* ‘стол’ – от женски.

Необходимо е да се прави разлика между естествен род, който съвпада с пола и има точно съответствие в действителността (*maestro/maestra* ‘учител/учителка’; *ragazzo/ragazza* ‘момче/момиче’), и граматически род, дължащ се на условност и лишен от съответствие в екстралингвистичния свят. Граматическият род съвпада с естествения при имената, назоваващи лица и животни (*padre/madre* ‘баща/майка’; *gatto/gatta* ‘котарак/котка’). При имената, означаващи предмети, действия или абстрактни понятия, разграничаването по признак мъжки/женски род е напълно произволно – родът на съществителното няма никаква връзка с предмета, който то обозначава, а е определен от лингвистичната употреба и традиция. По този начин единствено езиковата употреба е наложила думите *prato* ‘поле, поляна’, *libro* ‘книга’, *onore* ‘чест’, *arrivo* ‘пристигане’ да са от мъжки род и съответно *carta* ‘хартия’, *finestra* ‘прозорец’, *partenza* ‘тръгване’, *bontà* ‘доброта’ – от женски. Сенсини (1999: 94) говори за „формален род, тъй като той е от значение само за целите на граматиката, т.е. за целите на съгласуването на евентуален определителен или неопределителен член, прилагателно или минало причастие, употребено заедно със съществителното име. Именно поради тази причина, за да избегнем грешки при съгласуване, а понякога и при определяне на смисъла на думата е важно да се знае родът на име, означаващо предмет. В рамките на речта родът на съществителното може лесно да се определи според контекста, например по употребата на определителен или неопределителен член за мъжки или женски род или по наличието на прилагателно, съгласувано по род и число със съществителното име.“¹ В случаите, когато съществителното е използвано самостоятелно, освен с помощта на придобитите знания или използването на речник, има два признака, по които може да се определи родът на едно съществително име: това са значението и окончанието (Дардано/Трифоне 1995: 173). Това означава, че родът на съществителното име в италианския език може да се определи по два критерия – морфологичен или семантичен. Г. Корбет разграничава два типа родови системи: семантична (родът на съществителното име се определя от неговото значение) и формална (граматичната форма насочва съществителното към конкретен род). При италианския език говорим за смесен модел родови системи, т.е. граматическият род зависи от комбинираното действие на факторите семантика и форма.

Всяко съществително име в италианския език се състои от две части, които съдържат определена информация и значение. Първата част се нарича

¹ Преводът е мой – Г. Г., както и на останалите цитати в статията, ако изрично не е упоменато друго

лексикална морфема или корен и носи основното значение на думата; втората част, наречена граматическа морфема или окончание, е носител на граматическото значение и служи за образуване на формите за род и число на съществителното име. Например съществителното *gatto* ‘котарак’ се състои от следните части: *gatt-* (лексикална морфема) + *-o* (граматическа морфема). Окончанието “-o” дава следната информация: съществителното е в мъжки род, единствено число; съответно окончанието “-i” в думата *gatti* показва мъжки род, множествено число и т.н.

Трите основни окончания на имената в италианския език са *-o*, *-a*, *-e*, съответно основното граматическо правило гласи, че съществителните, които завършват на *-o* са от мъжки род (*libro, prezzo, quadro*), тези на *-a* – от женски (*casa, penna, macchina*), а с окончание *-e* могат да бъдат или мъжки (*il ponte, l'amore, il fiume*), или женски род (*la fame, la notte, la chiave*).

Освен горепосочените окончания в италианския език съществителните имена могат да завършват на: ударена гласа (*città, bontà, caffè*), на съгласна – това са основно съществителни от чужд произход (*film, sport, bar*), на “-i” думи от женски род, навлезли от гръцки (*crisi, tesi, analisi*).

Имената, означаващи лица или животни, при които граматическият род съвпада с естествения род (или пол), могат да имат форми както за мъжки, така и за женски род, в зависимост от това дали назовават същество от мъжки или женски пол (*ragazzo – ragazza* ‘момче – момиче’, *sarto – sarta* ‘шивач – шивачка’, *gatto – gatta* ‘котарак – котка’). В повечето случаи основната форма на съществителното име е тази за мъжки род, от която чрез промяна на окончанието или прибавянето на суфикс се образува формата за женски род (*zio* ‘чичо’ – *zia* ‘леля’, *cameriere* ‘сервитьор’ – *cameriera* ‘сервитьорка’, *studente* ‘студент’ – *studentessa* ‘студентка’, *attore* ‘актьор’ – *attrice* ‘актриса’). Най-често срещаният начин за образуване на женски род на съществителните, назоваващи лица и животни, е чрез промяна на окончанието *-o* в окончание *-a* (*nonno* ‘дядо’ – *nonna* ‘баба’, *amico* ‘приятел’ – *amica* ‘приятелка’, *lupo* ‘вълк’ – *lupa* ‘вълчица’, *orso* ‘мечок’ – *orsa* ‘мечка’).

Останалите правила за образуване на женски род следват схемата: *a* – *essa* (*poeta – poetessa*); *e* – *a* (*signore – signora*); *e* – *essa* (*principe – principessa, leone – leonessa*); *tore* – *trice/-tora* (*scrittore – scrittrice, pastore – pastora*).

Както вече казахме, имената, които означават предмети, действия и абстрактни понятия, имат фиксиран граматически род, наложен от езиковата употреба: те са единствено от мъжки или женски род и не могат да променят рода си. Съществуват обаче някои имена с идентична форма, различаващи се единствено по окончанието *o/a* (*porto* ‘пристанище’/*porta* ‘врата’, *corso* ‘курс, булевард’/*corsa* ‘бягане, тичане’, *modo* ‘начин’/*moda* ‘мода’), или такива, които имат напълно идентична форма с окончание *-e* (*il capitale* ‘капитал’/*la capitale*

‘столица’), като на пръв поглед изглежда, че имаме форми за мъжки и женски род на едно и също име. Всъщност това е така наречената „фалшива“ промяна на рода: „двойката“ мъжки/женски род на практика е съставена от две отделни съществителни, различаващи се не само по род, но и по смисъл: *il panno* ‘плат’/*la panna* ‘сметана’; *il caso* ‘случай’/*la casa* ‘къща’; *il busto* ‘бюст’/*la busta* ‘плик’; *il fine* ‘цел’/*la fine* ‘край’. Някои граматикари наричат този феномен „*alternanza di genere e significato*“ (Enciclopedia Treccani) – промяна на рода и промяна на значението, а при други се среща определението „*falsi cambiamenti di genere*“ (Сенсини 1999: 96) – фалшива промяна на рода. Това явление обхваща немалка група от имена и би могло да предизвика погрешна употреба на съответната дума или неправилно съгласуване по род на определителен/неопределителен член или прилагателно. Сенсини (1999: 97) условно разделя съществителните, при които се среща явлението „фалшива промяна на рода“ на три групи в зависимост от влиянието на факторите произход, форма и значение на имената. В настоящото изследване си поставяме за цел да разгледаме и категоризираме възможно най-голям брой имена, базирайки се на тяхната етимология и формалните и семантични характеристики.

1. В първата група, която включва най-голям брой изследвани единици, влизат съществителните имена, които произлизат от един и същ корен, но в резултат на морфологична и семантична диференциация са се образували две отделни форми от мъжки и женски род, съответно с окончание *-o* и *-a*, чието значение в съвременния италиански език е напълно различно. При някои от разглежданите имена основната обща етимология е видима, докато при други първоначалната семантична връзка е изчезнала напълно и трудно бихме могли да предположим наличието на такава. От този тип са следните съществителни: *l'albo* ‘списък, регистър’/*l'alba* ‘зора’ от лат. *albus* ‘бял’; *il banco* ‘чин, банка, пейка, тезгях, щанд’/*la banca* ‘банка’ от герм. *banc, banch* ‘пейка’; *il basilico* ‘босилек’/*la basilica* ‘базилика’ от лат. *basilicus* ‘кралски, царски’; *il branco* ‘стадо, глутница’/*la branca* ‘лапа, нокът; клон, отрасъл’ от късен лат. *branca* ‘лапа’; *il cappello* ‘шапка’/*la cappella* ‘параклис, капела’ от лат. *cappellus* ‘плащ, мантия’; *il cassetto* ‘чекмедже’/*la cassetta* ‘каса, касетка’ от лат. *capsa*/гр. *κάψα* ‘дълбока кутия’; *il cero* ‘свещ’/*la cera* ‘восък’ от лат. *cera/cereus* ‘пчелен восък’; *il corso* ‘курс, поток, булевард’/*la corsa* ‘бягане, тичане’ от лат. *cursus* ‘бягане’ (*currere* ‘бягам, тичам’); *il figuro* ‘подозрителен тип, негодник’/*la figura* ‘фигура’ от лат. *figura* (*figere* ‘оформям, създавам’); *il filo* ‘конец, тел’/*la fila* ‘редица, ред’ от лат. *filum, figlum* ‘въже’;

il foglio ‘лист хартия’/*la foglia* ‘листо (на растение)’ от лат. *fōlia, folium* ‘лист, листо’;
il gambo ‘стъбло’/*la gamba* ‘крак’ от късен лат. *camba, gamba* ‘става, сгъвка’;
il gelato ‘сладолед’/*la gelata* ‘студ, мраз’ от лат. *gēlu, gelum* ‘мраз, студ’;
il manico ‘дръжка’/*la manica* ‘ръкав’ от лат. *manus* ‘ръка’;
il masso ‘скала, канара’/*la massa* ‘маса, куп’ от лат. *massa* ‘смес, замесване’;
il mazzo ‘букет, тесте’/*la mazza* ‘ковашки чук, боздуган, бухалка’ от лат. *matea* ‘чук’;
il modo ‘начин’/*la moda* ‘мода’ от лат. *mōdus* ‘начин, норма, правило’;
il palo ‘стълб’/*la pala* ‘лопата’ от лат. *palus* ‘нещо, което се забива в земята’;
il panno ‘плат, тъкан’/*la panna* ‘сметана’ от лат. *pannus* ‘плат, тъкан’;
il pezzo ‘парче, къс’/*la pezza* ‘кръпка’ от лат. *petia, petium* ‘част, късче’;
il porto ‘пристанище’/*la porta* ‘врата’ от лат. *pōrta, pōrtus* ‘вход, проход’;
il posto ‘място’/*la posta* ‘спирка, място за смяна на конете; залог; поща’ от лат. *ponēre*, с мин. стр. причастие *pōsitus, pōsita* ‘слагам, поставям’;
il punto ‘точка’/*la punta* ‘край, връх’ от лат. *pūctum (pūngēre* ‘бода, пробивам, прониквам’)
il regolo ‘линия (инструмент)’/*la regola* ‘правило’ от лат. *regūla* ‘пръчка, дъсчица; правило’;
lo scalo ‘пристанище’/*la scala* ‘стълба’ от лат. *scandēre* ‘качвам се’;
il suolo ‘почва, земя’/*la suola* ‘подметка’ от лат. *solum, sodlum* ‘земя, почва’;
il tasso ‘процент’/*la tassa* ‘такса, данък’ от лат. *taxa (taxare* ‘облагам с данък, таксувам’);
il torto ‘грешка’/*la torta* ‘торта’ от лат. *torquēre* ‘усуквам, извивам, сгъвам’, *tortus* ‘усукан, извит, сгънат’;
il velo ‘воал, було’/*la vela* ‘платно на кораб’ от лат. *vēlum (vēlo* ‘покривам’);
il visto ‘виза’/*la vista* ‘гледка, зрение’ от лат. *visus (video* ‘виждам’).

2. Следващата група обхваща съществителните имена, при които е представена опозицията мъжки/женски род, съответно с окончание *o/a*, като двете форми имат еднаква етимология, но не е налице съществена семантична разлика. В този случай двете имена са синоними или едното се използва в буквално, а другото – в преносно значение. От етимологична гледна точка характерно за тази група е, че едната форма е производна на другата: в повечето случаи от формата за женски род е произлязла съответната форма за мъжки род. Към този тип съществителни можем да причислим:

l'animo ‘дух, душа’/*l'anima* ‘душа’ от лат. *animus*/гр. *ἄνεμος* ‘полъх, вятър’;
il berretto ‘каскет, шапка с козирка’/*la berretta* ‘свещеническа шапка; барета’ от лат. *berretum, barretum* ‘плащ с качулка’;
il bilancio ‘баланс; бюджет’/*la bilancia* ‘везна, кантар’ от лат. *bilanx: bi-* ‘две’ и *lanx* ‘чиния’;
il briciolo ‘парченце, трохичка’/*la briciola* ‘троха’ от лат. *brisiare* ‘чупя, троша’;

il brodo ‘бульон’/*la broda* ‘мътилка, помия’ от герм. *brod* ‘кипя, вра’;
il buco ‘дупка’/*la buca* ‘яма, дупка’ от герм. *buc, bug* ‘вдлъбнато, издълбано нещо’;
il campanello ‘звънче, звънец’/*la campanella* ‘звънче, камбанка’ от късен лат. *campana* ‘бронзов предмет от областта Кампания’;
il cerchio ‘кръг, окръжност’/*la cerchia* ‘кръг, среда прен.; крепостни стени’ от лат. *circūlus* ‘окръжност’;
il coppo ‘делва, глинен съд’/*la coppa* ‘бокал, съд за пиене от стъкло, метал, дърво; купа’ от лат. *cūpra, cūpa* ‘чаша, съд, бъчва’;
il covo ‘полог, гнездо, бърлога и прен.’/*la cova* ‘мътене; полог’ от лат. *cūbare* ‘лежа’;
il fiasco ‘шише за вино, дамаджанка; провал’/*la fiasca* ‘плоско шише’ от герм. *flaskun*/лат. *vascūlum* ‘съд’;
il fodero ‘калъф, ножница’/*la fodera* ‘подплата, калъф, подвързия’ от герм. *fodr* ‘калъф, обвивка’;
il fosso ‘ров, трап, канал’/*la fossa* ‘дупка, трап’ от лат. *fossa* (*fodēre* ‘пробивам, дълбая’);
il guazzo ‘разлята течност, локва’/*la guazza* ‘обилна роса’ от герм. *wazzar* ‘вода, воден’;
il legno ‘дърво, дървесина’/*la legna* ‘дърва за горене’ от лат. *lignum* ‘дърво’;
il palmo ‘длан, педя’/*la palma* ‘длан, шепя’ от лат. *palma* ‘длан’;
il pentolo ‘гърне за готвене’/*la pentola* ‘тенджеря’ от лат. *pendere* ‘вися’, *pendulus* ‘окачен над огъня съд’;
lo spillo ‘карфица, топлийка’/*la spilla* ‘брошка, безопасна игла’ от късен лат. *spīnūla* ‘остър връх, край’;
il tavolo ‘маса’/*la tavola* ‘дъска, маса’ от лат. *tabūla* ‘дъсчица’;
il telo ‘парче плат, плажна кърпа’/*la tela* ‘плат, тъкан’ от лат. *tēla* ‘тъкан’ (*texēre* ‘тъка’).

3. Други имена, произхождащи от един и същ корен, основно от латински, в съвременния италиански език имат напълно еднакви форми за мъжки и женски род, с окончание *-e*, но са с различно значение. Това са така наречените омофони, които в италианския език се пишат и произнасят по един и същ начин и съответно техният род и значение могат да бъдат определени единствено от контекста или наличието на определителен/неопределителен член. При употребата на тези имена доста често се допускат грешки в определянето на рода и съответно при членуване и съгласуване на прилагателни. Нерядко се наблюдават и колебания при превод, въпреки че контекстът дава яснота относно конкретното значение на съществителното, независимо от еднаквата форма. Примери за такъв тип имена са:

il capitale ‘капитал’/*la capitale* ‘столица’ от лат. *capitalis* ‘главен’, *caput* ‘глава’;

il fine ‘цел’/*la fine* ‘край’ от лат. *finis* ‘край, лимит, предел’;
il finale ‘край, финална част’/*la finale* ‘спорт. финал’ от лат. *finalis* ‘краен’, *finis* ‘край’;
il fonte ‘купел’/*la fonte* ‘извор, източник’ от лат. *fons, fontis* ‘извор’ (*fundere* ‘наливавам, изливам’);
il fronte ‘фронт’/*la fronte* ‘чело’ от лат. *frons, frōntis* ‘чело; лицева страна’.

4. Има някои случаи, при които сходството между двете съществителни от мъжки и женски род с окончание *o/a* е само привидно. Става дума за имена с различна етимология, които в хода на развитие на езика са претърпели морфологични модификации, довели до форми, приличащи си на пръв поглед, но имащи напълно различно значение. Традиционно те не се причисляват към феномена „фалшива промяна на рода”, но бихме могли да разгледаме тяхната етимология и да получим яснота по въпроса за приликата между тези имена в съвременните им форми. Освен това е важно да ги включим в това изследване, тъй като се касае за достатъчен брой единици с висока честота на употреба:

l'arco ‘арка, свод; лък’ от лат. *arcus* ‘дъга; лък’;
l'arca ‘ковчег, саркофаг’ от лат. *arcēre* ‘държа; съдържам’;
il baleno ‘светкавица, блясък’ от лат. *balenare* ‘святка се, блестя’
la balena ‘кит’ от лат. *balaena* ‘кит’;
il busto ‘анат./скулпт. бюст’ от лат. *bustum* ‘място, където се е изгарял и погребвал трупът’;
la busta ‘плик’ от лат. *busta* ‘кутия, ковчеже’;
il caso ‘случай’ от лат. *casus* ‘случил се’;
la casa ‘къща’ от лат. *casa*/гр. *κάσα* ‘колиба, покрито място’;
il cavo ‘кабел, жица, въже’ от лат. *caput* ‘глава; край, крайна точка’
la cava ‘кариера за материали; пещера’ от лат. *cavus* ‘издълбан, кух’;
il collo ‘врат’ от лат. *cōllum* ‘шия’;
la colla ‘лепило’ от лат. *colla*/гр. *κόλλα* ‘лепило’;
il colpo ‘удар’ от лат. *colpus/colāphus* ‘юмрук, удар’;
la colpa ‘вина’ от лат. *cūlpa* ‘вина, грешка, провал’
il limo ‘кал, тиня’ от гр. *λειμὸν* ‘влажно, мокро място; поляна’;
la lima ‘пила’ от лат. *limus* ‘наклонен, полегат’;
il maglio ‘голям дървен чук’ от лат. *malleus* ‘чук’;
la maglia ‘бримка, халка’ от лат. *macīla* ‘дупка, отвор’;
il malto ‘малц’ от герм. *malz/meltan* ‘топя се, разтварям се’;
la malta ‘хоросан; битум’ от лат. *maltha*/гр. *μάλθα* ‘катран’;
il mento ‘брадичка’ от лат. *mentum* ‘издадено напред, стърчащо; брадичка’;
la menta ‘мента’ от лат. *mēntha*/гр. *μίνθα* ‘мента’;
il pianto ‘плач’ от лат. *planctus* (*plangēre* ‘бия, удрям; плача’);
la pianta ‘растение’ от лат. *planta* ‘растение’;

il pizzo ‘край, връх, дантела’ от герм. *pizzi* ‘връх, край’;
la pizza ‘пица’ от герм. *bizzo, pizzo* ‘залък, парче хляб’;
il tasso ‘1. тис; 2. язовец’ от лат. *taxus*;
la tassa ‘такса, данък’ от лат. *taxa* (*taxare* ‘облагам с данък, таксувам’);
il testo ‘текст’ от лат. *textum/textus* (*texere* ‘тъка; съчинявам, съставям’);
la testa ‘глава’ от лат. *testa* ‘съд; череп, глава’;
lo scopo ‘цел’ от лат. *scopus* ‘мишена, цел’;
la scopa ‘метла’ от лат. *scōpa* ‘клонче, вейка’.

Заклучение

Феноменът „фалшива промяна на рода на съществителните“ обхваща повече от 100 единици, като най-голямата група (около 60 думи) включва имената, които произлизат от общ корен, но в исторически аспект са се развили като две отделни съществителни в мъжки и женски род с различен смисъл. Тъй като хората, изучаващи италиански език, много често имат проблеми с правилното усвояване на рода, особено на абстрактните понятия, те имат известни затруднения и допускат грешки при употреба и членуване на тези имена, съгласуване по род и число на прилагателните и най-вече при превод. Поради тази причина това изследване прави опит да обхване възможно най-голям брой примери и да ги категоризира по етимологичен, морфологичен и семантичен признак.

БИБЛИОГРАФИЯ

Кавалето, Бертоли, Иванов 2003: Кавалето, М., М. Бертоли, Н. Иванов. *Италианско-български речник*. София: Емас. // Kavaleto, M., M. Bertoli, N. Ivanov. *Italianско-balgarski rechnik*. Sofia: Emass.

Pianigi: Pianigi, O. *Vocabolario etimologico della lingua italiana* <<https://www.etimolo.it/?pag=hom> [05.06.2023].

Dizionario latino-italiano: Dizionario latino-italiano online: <<https://www.dizionario-latino.com/> [30.05.2023].

Enciclopedia Treccani: Enciclopedia Treccani <[https://www.treccani.it/enciclopedia/\(La-grammatica-italiana\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/(La-grammatica-italiana)) [20.05.2023].

Accademia della Crusca: Vocabolario dell’Accademia della Crusca <http://www.lessicografia.it/ricerca_libera.jsp [10.08.2023].

Vocabolario Treccani: Vocabolario Treccani <<https://www.treccani.it/vocabolario> [20.05.2023].

Corbett 1991: Corbett, G. *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dardano, Trifone 2002: Dardano, M., P. Trifone. *Grammatica italiana con nozioni di linguistica*. Milano: Zanichelli.

Greco, Guerri Cini 1986: Greco, D., F. Guerri Cini. *Nuovissima grammatica italiana*. Novara: DeAgostini Scuola.

Nocchi, Tartaglione 2006: Nocchi, S., R. Tartaglione. *Grammatica avanzata della lingua italiana*. Firenze: Alma Edizioni.

Renzi, Salvi, Cardinaletti 2001: Renzi, L., G. Salvi, A. Cardinaletti. *Grande grammatica italiana di consultazione*. Bologna: Il Mulino.

Sensini 1997: Sensini, M. *La grammatica della lingua italiana*. Milano: Mondadori.

Zingarelli 2008: Zingarelli, N. *Vocabolario della lingua italiana*. Milano: Zanichelli.

Съкращения

Герм. – германски

Гр. – гръцки

Ит. – италиански

Лат. – латински

Прен. – преносно